

DOI: 10.31648/pw.6882

JERZY KAJETANOWICZ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3206-0943>

University of Humanities and Natural Sciences in Czestochowa

POLSKA W UKŁADZIE WARSZAWSKIM – REALIZACJA ZOBOWIĄZAŃ

Poland in the Warsaw Pact – implementation of commitments

ABSTRACT: The Warsaw Pact was created in 1955 and for almost 40 years it played an important role in maintaining international security. Poland, due to its military and economic potential, was the second-largest member of this alliance. For this reason, it sought to ensure a real impact on its functioning, which was reflected in its active participation in the implementation of the provisions of the agreement on the political, military and economic levels. Poland's political activity was expressed in numerous initiatives to ensure peace and in active participation in international cooperation. Military commitments were implemented through the preparation of modern operational troops, from which a strategic and operational union was created in the form of a Maritime Front, ready to act as part of the United Armed Forces of the Warsaw Pact throughout the period of membership in this alliance. In turn, economic cooperation was manifested in close cooperation in the production of various weapon systems and military equipment, as well as the development of defence infrastructure for both its own needs and allies.

KEYWORDS: Warsaw Pact, Poland, implementation of commitments

Wstęp

W wyniku decyzji wielkich mocarstw podjętych w Jałcie i Poczdamie Polska po zakończeniu II wojny światowej znalazła się w strefie wpływów Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Nowe władze polityczne Polski założyły, że bezpieczeństwo kraju winno być oparte głównie na sojuszu z Moskwą, czego wyrazem stał się dwustronny układ o przyjaźni i wzajemnej pomocy zawarty w 1945 r. Wzrost napięcia międzynarodowego, spowodowany narastaniem zimnej wojny pomiędzy mocarstwami, wpływał stopniowo na pogłębianie współpracy między Polską i ZSRR w wymiarze polityczno-militarnym. Utworzenie sojuszu NATO w 1949 r., wybuch wojny koreańskiej w 1950 r. i związany z tym wyścig zbrojeń zapoczątkowały proces integracji systemu bezpieczeństwa państw „bloku wschodniego”. Jego końcowym rezultatem było powołanie do życia w maju 1955 r. sojuszu polityczno-wojskowego w postaci Układu Warszawskiego,

co wiązało się bezpośrednio z tzw. układami paryskimi i remilitaryzacją Niemiec. Polska ze względu na swoje położenie geopolityczne stała się jednym z głównych filarów tego sojuszu, wykazując znaczne zaangażowanie w jego działalność w wymiarze wojskowym, politycznym i gospodarczym. W myśl postanowień nowo zawartego układu Polska podjęła szereg zobowiązań sojuszniczych związanych z: prowadzeniem pokojowej polityki na arenie międzynarodowej, uczestnictwem w przedsięwzięciach politycznych oraz wzajemnych konsultacjach, udziałem w działaniach obronnych sojuszu w przypadku agresji z zewnątrz, przygotowaniem i doskonaleniem własnych sił zbrojnych, wzmacnianiem swojego systemu obronnego oraz rozwijaniem współpracy gospodarczej.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie stopnia wywiązywania się Polski z przyjętych zobowiązań sojuszniczych w ramach Układu Warszawskiego. Problematyka ta w dotychczasowych publikacjach podejmowana była fragmentarycznie, co uniemożliwiało jej całościową ocenę. Przystępując do badań założono, że Polska, z racji skali zimnowojennych zagrożeń dla jej bezpieczeństwa, podejmowała aktywne działania wynikające z sojuszniczych zobowiązań, co w dużym stopniu potwierdzały dotychczasowe doniesienia naukowe, dotyczące jej działalności politycznej w ramach Układu Warszawskiego. Sprawdzenie tej hipotezy w odniesieniu do działań na płaszczyźnie militarnej i gospodarczej wymagało dotarcia do dokumentów archiwalnych. Głównymi metodami badawczymi były metody badania dokumentów oraz analizy i krytyki piśmiennictwa, które umożliwiły pozyskanie materiałów niezbędnych do przygotowania niniejszej publikacji.

1. Zobowiązania polityczne

Zgodnie z art. 1 Układu, powołującym się na postanowienia Karty Narodów Zjednoczonych dotyczących pokojowego współistnienia, Polska zobowiązała się do rozstrzygania wszelkich sporów międzynarodowych przy pomocy środków pokojowych (Dz.U. 1955 nr 30, poz. 182). Zobowiązanie to znalazło odzwierciedlenie w strategiach i doktrynach bezpieczeństwa państwa, w których określano wytyczne dotyczące polityki zagranicznej Polski. W Węzłowych założeniach obronnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przyjętych w październiku 1973 r. stwierdzano, że Polska kieruje się zasadą pokojowego współistnienia państw o odmiennych ustrojach społeczno-ekonomicznych i działa na rzecz odprężenia i współpracy międzynarodowej. Podkreślano potrzebę działań mających na celu ograniczenie wyścigu zbrojeń i utworzenie w Europie systemu zbiorowego bezpieczeństwa. Zwracano też uwagę na rozwijanie współpracy gospodarczej, naukowo-technicznej i kulturalnej (CAW 1899/99/2, 546 i 553). W kolejnych Węzłowych założeniach obronnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z października 1978 r. ponownie

deklarowano, że Polska kierując się zasadą pokojowego współistnienia państw o odmiennych ustrojach społecznych i nieingerencji w ich wewnętrzne sprawy, prowadzi działania na rzecz odprężenia i współpracy międzynarodowej. Szczególny nacisk położono na udział w przedsięwzięciach zmierzających do ograniczenia zbrojeń i redukcji sił zbrojnych oraz utworzenia trwałego systemu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie. Podkreślano też potrzebę uczestnictwa w działaniach ograniczających rozprzestrzenianie zbrojeń nuklearnych (CAW 1899/99/2, 7 i 24). Takie stanowisko wynikało z podstawowych interesów Polski, dla której ograniczenie i redukcja zbrojeń były jedyną szansą na zmniejszenie nakładów na siły zbrojne. Nakłady te, ze względu na dynamiczny rozwój nowoczesnych technologii wojskowych, systematycznie wzrastały, co poważnie ograniczało możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, powodując rosnące niezadowolenie społeczeństwa. Stąd też Polska była inicjatorem wielu propozycji rozbrojeniowych na forum międzynarodowym, które w większości nie zostały jednak zaakceptowane przez mocarstwa zachodnie (Kamiński 1982, 227 i n.).

Po upadku komunizmu w Polsce, w przyjętej w lutym 1990 r. Doktrynie obronnej Rzeczypospolitej Polskiej, również wyraźnie akcentowano, że utrwalanie pokoju oraz zapobieganie wojnie jest zasadniczym celem polskiej polityki zagranicznej, a wszelkie konflikty i sytuacje kryzysowe powinny być rozwiązywane środkami pokojowymi. W pełni aprobowano zasady pokojowego współistnienia wszystkich państw i narodów, nieingerencji w sprawy wewnętrzne oraz realizacji podjętych zobowiązań międzynarodowych. Wyrzekano się użycia siły lub groźby jej użycia wobec innych państw z wyjątkiem działań w celu odparcia zbrojnej napaści. Występowano przeciwko wszelkim formom wyścigu zbrojeń oraz opowiadano się za utrzymaniem tylko takich sił zbrojnych, które zapewniałyby niezbędną wystarczalność obronną (Uchwała KOK z 21.02.1990).

W art. 2 Polska deklarowała swój aktywny udział we współpracy międzynarodowej ukierunkowanej na zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa na świecie, w tym prowadzenie działań na rzecz ograniczenia i redukcji zbrojeń oraz zakazu posiadania broni masowego rażenia, w tym zwłaszcza broni jądrowej (Dz.U. 1955 nr 30, poz. 182). Już w październiku 1957 r. polski minister spraw zagranicznych Adam Rapacki przedstawił na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ plan utworzenia strefy bezatomowej. Plan ten zakładał wprowadzenie zakazu produkcji i magazynowania broni jądrowej na terytorium obu istniejących wówczas państw niemieckich i na terytorium Polski (Przemówienie A. Rapackiego z 2.10.1957). Do polskiej inicjatywy 3 października przyłączyła się Czechosłowacja, a 5 października poparła ją Niemiecka Republika Demokratyczna. W lutym 1958 r. Polska zwróciła się z memorandum do państw Europy Zachodniej – Francji, Republiki Federalnej Niemiec, Wielkiej Brytanii, Belgii i Danii oraz Stanów Zjednoczonych i Kanady w sprawie utworzenia strefy bezatomowej obejmującej terytoria czterech państw: Polski, Czechosłowacji, Niemieckiej Republiki Demokratycznej

i Niemieckiej Republiki Federalnej. Oprócz wcześniejszych zakazów produkcji i magazynowania dołączono propozycję zakazu używania broni nuklearnej na obszarze strefy oraz utworzenia systemu międzynarodowej kontroli. Propozycja rządu polskiego nazwana Planem Rapackiego nie znalazła uznania państw zachodnich, które potraktowały ją jako próbę naruszenia równowagi sił w Europie (Marcinkowski 1986, 123-124). Wśród argumentów wymieniano naruszenie strategicznej struktury NATO poprzez wyłączenie terytorium Republiki Federalnej Niemiec jako miejsca rozlokowania wyrzutni i magazynów broni nuklearnej, co zmniejszyłoby możliwość rażenia celów na terytorium państw Układu Warszawskiego ze względu na ograniczony zasięg amerykańskich rakiet rozlokowanych w Europie Zachodniej (Ocena 1957). Polską inicjatywę poparły państwa Układu Warszawskiego, które w Deklaracji Doradczego Komitetu Politycznego z 24 maja 1958 r. stwierdzały, że utworzenie strefy bezatomowej przyczyniłoby się do obniżenia napięcia w Europie Środkowej i zmniejszenia ryzyka wybuchu wojny z użyciem broni jądrowej oraz stanowiłoby podstawę do dalszych porozumień w dziedzinie rozbrojenia (Organizacja UW 1955-1975, 38-39).

W marcu 1962 r., podczas Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego w Genewie, Polska przedstawiła memorandum w sprawie utworzenia strefy bezatomowej i ograniczonych zbrojeń w Europie, które nie stało się jednak przedmiotem szerszych rozmów (Jarząbek 2008a, 16-17). Kontynuacją tych działań była zgłoszona w grudniu 1963 r. przez I sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR) Władysława Gomułkę propozycja zamrożenia zbrojeń jądrowych i termojądrowych na terytorium czterech państw: Polski, Czechosłowacji, Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Republiki Federalnej Niemiec. Propozycja ta, nazwana potem Planem Gomułki, została w lutym 1964 r. przedstawiona w Memorandum rządu PRL w sprawie zamrożenia zbrojeń jądrowych i termojądrowych w Europie Środkowej wystosowanym do rządów: Stanów Zjednoczonych, Kanady, Francji, Wielkiej Brytanii, Republiki Federalnej Niemiec, Belgii, Holandii, Związku Radzieckiego, Czechosłowacji i Niemieckiej Republiki Demokratycznej (Zięba/Zajac 2005, 217-218). Plan zakładał objęcie zamrożeniem wszelkiego rodzaju ładunków jądrowych i termojądrowych. Państwa, których armie dysponowały bronią jądrową i termojądrową na obszarze zamrożenia, miały zobowiązać się do nieprodukowania, niewprowadzania i niesprowadzania tej broni. Proponowano ustanowienie systemu gwarancji i nadzoru poprzez powołanie mieszanych komisji złożonych z przedstawicieli Układu Warszawskiego i sojuszu NATO oraz wymianę informacji i sprawozdań. Oprócz wymienionych w pierwszej wersji planu czterech państw przewidywano możliwość przystąpienia do strefy zamrożenia zbrojeń jądrowych i termojądrowych innych zainteresowanych państw (Memorandum rządu PRL z 29.02.1964). Proponując zamrożenie zbrojeń nuklearnych, zamiast wcześniejszego zakazu, oczekiwano, że propozycja ta uzyska poparcie niektórych państw Europy Zachodniej, w tym zwłaszcza Francji i Wielkiej

Brytanii. Państwa te jednak, biorąc pod uwagę ich ścisłą współpracę z Republiką Federalną Niemiec, odrzuciły tę propozycję, uznając, że może ona doprowadzić do zachwiania równowagi w Europie (Pasztor 2003, 109-110). Podobnie jak wcześniejsza inicjatywa ministra Adama Rapackiego Plan Gomułki spotkał się tylko z poparciem państw-stron Układu Warszawskiego.

Szczególnie istotna była kolejna polska propozycja dotycząca zwołania ogólnoeuropejskiej konferencji bezpieczeństwa. W grudniu 1964 r. przedstawił ją na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ minister Adam Rapacki. Propozycja ta znalazła później odzwierciedlenie w treści Deklaracji w sprawie umocnienia pokoju i bezpieczeństwa w Europie, którą uchwalono w lipcu 1966 r. w Bukareszcie na naradzie Doradczego Komitetu Politycznego Układu Warszawskiego. Stwierdzano w niej, że konferencja mogłaby sprzyjać utworzeniu w Europie systemu bezpieczeństwa zbiorowego, co byłoby przełomowym wydarzeniem w działaniach na rzecz utrzymania pokoju na tym kontynencie. Deklarowano możliwość udziału w konferencji wszystkich państw zainteresowanych bezpieczeństwem w Europie, co uzasadniano faktem, że była ona obszarem, na którym rozpoczęły się dwie wojny światowe (Deklaracja UW z 5.07.1966). Deklaracja ta niestety nie spotkała się z zainteresowaniem państw zachodnich, co jednak nie zniechęciło państw Układu Warszawskiego do ponowienia propozycji zwołania ogólnoeuropejskiej konferencji w sprawie bezpieczeństwa i współpracy w Europie. W marcu 1969 r. w apelu Doradczego Komitetu Politycznego skierowanym do wszystkich państw Europy stwierdzano, że konferencja taka stworzyłaby możliwość zniesienia podziału kontynentu na dwa wrogie bloki wojskowe poprzez zacieśnienie pokojowej współpracy i wyeliminowanie tym samym groźby konfrontacji wojennej (Apel UW z 17.03.1969). W maju 1969 r. I sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka, podczas spotkania z wyborcami w Warszawie, stwierdził, że zasadniczym celem konferencji w sprawie bezpieczeństwa i współpracy powinno być przygotowanie układu o bezpieczeństwie zbiorowym w Europie. W projekcie tego układu, przygotowanym przez polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, zakładano wyrzeczenie się stosowania siły, rozstrzyganie wszelkich sporów przy użyciu środków pokojowych oraz uznanie istniejących granic państwowych. Proponowano też zinstytucjonalizowanie systemu bezpieczeństwa na kontynencie poprzez utworzenie Organizacji Państw Europejskich (Jarząbek 2008a, 46, 51-52).

Propozycje Polski zostały tylko częściowo zaakceptowane przez sojuszników. W październiku 1969 r. ministrowie spraw zagranicznych państw Układu Warszawskiego, po naradzie w Pradze, wydali oświadczenie, w którym proponowali włączenie do porządku obrad przyszłej konferencji bezpieczeństwa i współpracy w Europie zagadnień wyrzeczenia się stosowania siły lub groźby jej użycia oraz rozszerzenia stosunków handlowych, gospodarczych i naukowo-technicznych. Jednocześnie pozytywnie odniesiono się do inicjatywy rządu Finlandii, który wyraził gotowość przygotowania i przeprowadzenia konferencji europejskiej (Oświadczenie

UW z 31.10.1969). Zasadniczym czynnikiem skłaniającym władze Polski do wystąpienia z propozycją zwołania konferencji w sprawie bezpieczeństwa i współpracy w Europie było dążenie do uzyskania politycznej akceptacji, w tym zwłaszcza uznania przez państwa zachodnie należące do „wielkiej czwórki” granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej. Podział polityczny Europy na dwa bloki wojskowe nie sprzyjał polskim interesom, stąd też rozpoczęcie dialogu z Zachodem uznano za istotny element poprawy bezpieczeństwa międzynarodowego (Zięba 2015, 115).

Zwołanie Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie uznano za ważny sukces w polityce odprężenia na arenie międzynarodowej. Przyjęcie w 1976 r. Aktu końcowego KBWE traktowano jako zapowiedź aktywnej współpracy w tym zakresie. Brak wyraźnych postępów w rokowaniach rozbrojeniowych skłonił władze Polski do wystąpienia w maju 1980 r. z propozycją zorganizowania w Warszawie konferencji w sprawie odprężenia militarnego i rozbrojenia w Europie. Pomysł ten poparły państwa Układu Warszawskiego podczas narady Doradczego Komitetu Politycznego, która odbyła się w Warszawie (Organizacja UW 1955-1985, 338). Państwa zachodnie nie zaakceptowały tej propozycji. Mimo to w listopadzie 1980 r., w czasie spotkania KBWE w Madrycie, Polska ponowiła swoją propozycję zwołania w Warszawie Konferencji Odprężenia Militarnego i Rozbrojenia, która miała się odbyć 20 października 1981 r. w Warszawie. Wśród podstawowych problemów jej obrad wymieniano: powstrzymanie rozbudowy sojuszy polityczno-wojskowych, zamrożenie liczebności sił zbrojnych, a następnie ich stopniową redukcję oraz ograniczenie zbrojeń. Propozycję tą omawiano w kolejnych rundach rokowań, przy czym wariantem konkurencyjnym był francuski projekt zwołania konferencji w sprawie środków budowy zaufania i bezpieczeństwa oraz rozbrojenia w Europie. W dokumencie podsumowującym obrady KBWE w Madrycie z 6 września 1983 r. przychyłono się do francuskiej propozycji zwołania konferencji w sprawie środków budowy zaufania, której pierwszy etap miał się odbyć w Sztokholmie (Mierzejewski 2011, 71-73).

W maju 1987 r. przewodniczący Rady Państwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej gen. Wojciech Jaruzelski przedstawił propozycję planu rozbrojenia, która następnie znalazła swoje odzwierciedlenie w opublikowanym 17 lipca Memorandum rządu PRL w sprawie zmniejszenia zbrojeń i zwiększenia zaufania w Europie Środkowej. Zawarty w nim plan nazwany Planem Jaruzelskiego przewidywał podjęcie szeregu działań rozbrojeniowych, które miały objąć terytoria państw takich jak: Belgia, Czechosłowacja, Dania, Holandia, Luksemburg, Niemiecka Republika Demokratyczna, Republika Federalna Niemiec, Polska i Węgry. W pierwszym etapie planowano stopniowe wycofywanie lub redukcję uzgodnionych rodzajów broni jądrowej: rakiet operacyjnych i taktycznych, dział atomowych, samolotów nosicieli broni jądrowej oraz ładunków nuklearnych, w tym min i bomb jądrowych. W drugim etapie zakładano wycofanie lub redukcję określonych rodzajów broni konwencjonalnej, zwłaszcza o dużej sile i precyzji rażenia, jak: czołgi, artyleria

dalekonośna oraz samoloty i śmigłowce uderzeniowe. Trzeci etap obejmować miał stopniową ewolucję doktryn militarnych w celu przekształcenia ich w doktryny obronne, co związane byłoby jednocześnie z utrzymaniem przez poszczególne państwa takiego potencjału wojskowego, który służyłby wyłącznie do zapewnienia skutecznej obrony. Ostatni czwarty etap miał doprowadzić do wypracowania odpowiednich środków budowy zaufania oraz mechanizmów weryfikacji przestrzegania przyjętych zobowiązań rozbrojeniowych, takich jak: inspekcje na miejscu, wymiana informacji czy punkty kontrolne na granicach strefy (Memorandum rządu PRL z 17.07.1978). Plan Jaruzelskiego nawiązywał do przedstawionych rok wcześniej na XXVII Zjeździe KPZR propozycji Michaiła Gorbaczowa oraz amerykańsko-radzieckich negocjacji dotyczących redukcji rakiet średniego zasięgu. Był on konsultowany z innymi państwami Układu Warszawskiego, a w jego przygotowaniu uczestniczyła również grupa radzieckich ekspertów. Elementy tego planu zostały wykorzystane podczas rozmów rozbrojeniowych prowadzonych w czasie Spotkania wiedeńskiego KBWE (Świder 2019, 266-269).

Art. 3 Układu zobowiązywał władze państwowe Polski do bieżącego konsultowania z sojusznikami wszystkich ważnych spraw międzynarodowych w celu zabezpieczenia wspólnych interesów związanych z zapewnieniem pokoju i bezpieczeństwa. W art. 6 zakładano utworzenie organu polityczno-wojskowego Układu Warszawskiego o charakterze konsultacyjnym w postaci Doradczego Komitetu Politycznego, który jednocześnie miał prawo do powoływania innych organów pomocniczych (Dz.U. 1955 nr 30, poz. 182). Zapis ten stał się podstawą do utworzenia organów o charakterze doradczym i konsultacyjnym, jak np. Komitet Ministrów Spraw Zagranicznych, umożliwiając bardziej sprawne rozwiązywanie różnorodnych problemów, przed jakimi stanął Układ Warszawski w okresie swojego istnienia. Przedmiotem rozważań tych organów była głównie sytuacja polityczna i militarna w Europie i na świecie oraz ewentualne działania mające na celu zapewnienie stabilizacji na arenie międzynarodowej. Ich rezultat to liczne propozycje państw Układu Warszawskiego zgłaszane na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych bądź też kierowane bezpośrednio do państw sojuszu NATO (Jarząbek 2008b, 364-365).

2. Zobowiązania militarne

Najistotniejszym z punktu zapewnienia bezpieczeństwa Polski i pozostałych państw-sygnatariuszy był art. 4 Układu, który zakładał, że w przypadku napaści zbrojnej na jedno lub kilka państw-stron dokonanej przez inne państwo lub grupę państw każde państwo Układu Warszawskiego udzieli zaatakowanemu państwu lub państwom natychmiastowej pomocy indywidualnie lub w porozumieniu

z innymi państwami. Pomoc ta miała być udzielona wszelkimi niezbędnymi środkami, włącznie z zastosowaniem siły zbrojnej. Podejmowane działania miały być niezwłocznie konsultowane z pozostałymi państwami sojuszu, a o ich zakresie miała być poinformowana Rada Bezpieczeństwa ONZ. Wstrzymanie tych działań warunkowano podjęciem przez Radę Bezpieczeństwa środków w celu przywrócenia i utrzymania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego (Dz.U. 1955 nr 30, poz. 182). Polska wydzieliła do dyspozycji Zjednoczonych Sił Zbrojnych kontyngent wojskowy w postaci tzw. Frontu Nadmorskiego, który od połowy lat 60. został uwzględniony w planach strategicznych Układu Warszawskiego. Był on przewidziany do działań defensywno-ofensywnych poza granicami państwa na nadmorskim kierunku operacyjnym, obejmującym: Półwysep Jutlandzki i wyspy Danii, północną część terytorium Republiki Federalnej Niemiec oraz Holandię i Belgię. Był to kierunek pomocniczy, co miało związek z ówczesnym położeniem geopolitycznym Polski, która nie graniczyła bezpośrednio z państwami sojuszu NATO. Wojska tego kontyngentu przewidywano także użyć do działań obronnych własnego terytorium na linii rzek Odry i Nysy Łużyckiej i wzdłuż wybrzeża Morza Bałtyckiego. Plany operacyjne dla Frontu opracowywane były przez Sztab Generalny Wojska Polskiego, a zatwierdzał je premier rządu PRL. Od 1965 do 1989 r. przyjęto kilka kolejnych planów operacyjnych do wspólnych działań w ramach Układu Warszawskiego, z których przedostatni z 1986 r., oprócz działań defensywno-ofensywnych poza granicami kraju, uwzględniał także prowadzenie operacji obronnej na terytorium Polski, wzdłuż zachodniej granicy, co wcześniej uwzględniano tylko w planach narodowych (IPN 02958/164, 2-4, 02958/166, 11-21 i 02958/154, 11-21).

Specyficzną formą „udzielenia pomocy” sojusznikowi był udział Wojska Polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w okresie sierpień – listopad 1968 r. Oficjalną podstawą do tej interwencji stała się prośba konserwatywnej grupy czechosłowackich komunistów, która nie zaakceptowała charakteru przemian politycznych w swoim kraju, jakie realizował I sekretarz Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Czechosłowacji Aleksander Dubczek (Dubel/Niemczyk 2014, 16). Zmiany te zaniepokoiły także przywódców partii komunistycznych i rządu państw Układu Warszawskiego, w tym Polski. Szczególnie negatywną ich ocenę prezentował I sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka, który uznał, że realizowane w Czechosłowacji przemiany prowadzą do zmiany systemu politycznego tego kraju w kierunku „demokracji burżuazyjnej”. Był to w jego ocenie krok w kierunku destabilizacji sytuacji politycznej w pozostałych krajach Układu Warszawskiego, co w efekcie mogło doprowadzić do rozpadu tego sojuszu (Pajórek 1998, 96).

W związku z przygotowaniem do operacji „Dunaj” w lipcu 1968 r. Polska wydzieliła do dyspozycji Naczelnego Dowódcy Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego kontyngent w postaci 2 Armii złożonej z: dowództwa i sztabu utworzonego na bazie Dowództwa Śląskiego Okręgu Wojskowego (SOW), dwóch

dywizji pancernych (bez jednostek rakiet taktycznych, artylerii haubic i ciężkich inżynieryjnych), kompanii rozpoznania specjalnego SOW, kolumny transportowej i sanitarnej oraz jednostek zabezpieczenia. Dodatkowo dowództwu armii przydzielono batalion rozpoznania specjalnego szczebla centralnego. Wydzielone siły w praktyce odpowiadały wielkości korpusu ogólnowojskowego, a nazwanie ich „armią” wynikało z braku w ówczesnej strukturze Wojska Polskiego dowództwa operacyjnego szczebla niższego niż armia. Rolę odwodu spełniała dywizja zmechanizowana, która chociaż była jednostką SOW, znajdowała się w dyspozycji grupy operacyjnej Sztabu Generalnego WP (IPN 02958/1, 3).

Przed północą 20 sierpnia 1968 r. 2 Armia Wojska Polskiego przekroczyła granicę Czechosłowacji wraz z jednostkami: Armii Radzieckiej, Narodowej Armii Ludowej Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Bułgarskiej Armii Ludowej i Ludowej Armii Węgierskiej (IPN 02958/2, 61). Polskie jednostki zajęły planowane rejony do godzin wieczornych 22 sierpnia. Na terytorium Czechosłowacji znalazły się dwie dywizje pancerne liczące łącznie 12,8 tys. żołnierzy mających 456 czołgów, 320 transporterów opancerzonych oraz 119 dział i moździerzy. 24 sierpnia, na wniosek dowództwa operacji „Dunaj”, podjęto decyzję o wprowadzeniu do Czechosłowacji dywizji zmechanizowanej, będącej w dyspozycji grupy operacyjnej Sztabu Generalnego WP. W rezultacie tych działań liczba polskich dywizji w Czechosłowacji zwiększyła się z 2 do 3, a ogólny stan polskiego kontyngentu wzrósł do 24,3 tys. żołnierzy mających na uzbrojeniu 647 czołgów, 566 transporterów opancerzonych oraz 251 dział i moździerzy. W celu odtworzenia drugiego rzutu armii do dyspozycji grupy operacyjnej Sztabu Generalnego WP 26 sierpnia przekazano dywizję powietrznodesantową, którą zgrupowano w Kotlinie Kłodzkiej (Pajórek 1998, 148 i n.).

Do głównych zadań kontyngentu Wojska Polskiego w Czechosłowacji należało blokowanie jednostek wojskowych Czechosłowackiej Armii Ludowej (CzAL) poprzez organizowanie punktów oporu w formie obrony okrężnej, ochrona magazynów i składów wojskowych oraz przygotowanie do ewentualnego rozbrojenia jednostek CzAL. Prowadzono również pracę polityczną wśród dowództw i żołnierzy czechosłowackich oraz terenowych władz i ludności cywilnej, która miała uzasadnić celowość podjętej przez Układ Warszawski interwencji (IPN 02958/2a, 261). Stosunkowo wysokie były ogólne koszty udziału polskich jednostek w interwencji Układu Warszawskiego w Czechosłowacji. Składały się na nie wydatki związane z: uczestnictwem w ćwiczeniach „Szumawa” i „Pochmurne Lato-1968”, utrzymaniem wojsk w gotowości do przekroczenia granicy, wykonywaniem zadań na terytorium Czechosłowacji oraz powrotem do kraju. Szacunkowo wyniosły one 441 mln zł i 340 tys. koron czeskich, co stanowiło znaczną kwotę w stosunku do ówczesnego budżetu MON (Pajórek 1998, 219-221).

Art. 5 Układu zobowiązywał kraje członkowskie do wydzielenia ze składu swoich sił zbrojnych kontyngentów, które miały być oddane do dyspozycji

Zjednoczonego Dowództwa Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego. Nakładał również obowiązek wzmacniania systemu obronnego państwa w celu zapewnienia obrony własnego terytorium przed ewentualną agresją oraz zabezpieczenia nienaruszalności granic (Dz.U. 1955 nr 30, poz. 182). Wielkość polskiego kontyngentu wojskowego ustalano na podstawie protokołów uzgodnień, które przyjmowano podczas przeprowadzanych przez rządy PRL i ZSRR dwustronnych narad. Oprócz wspomnianego wcześniej Frontu Nadmorskiego, złożonego z jednostek operacyjnych wojsk lądowych i wojsk lotniczych, uwzględniano w nich również wojska obrony powietrznej kraju, które wchodziły w skład sojuszniczego systemu obrony powietrznej i jednocześnie systemu obrony terytorialnej kraju, oraz marynarkę wojenną, której część na wypadek wojny miała wejść w skład Zjednoczonej Floty Bałtyckiej. Wymagania zawarte w protokołach uzgodnień i związanych z nimi rekomendacjach określały: szczegółowy skład tych sił, w tym ilość związków taktycznych i oddziałów, poziom ich ukompletowania, liczbę żołnierzy, poziom gotowości bojowej, jak również przewidywane do wprowadzenia docelowe typy uzbrojenia i wyposażenia, w ramach obowiązującej w Układzie Warszawskim zasady maksymalnej standaryzacji sprzętu bojowego (IPN 02958/372, 20-32).

Polska starała się dotrzymać podjętych zobowiązań, chociaż w początkowym okresie liczba przewidzianych do wystawienia jednostek wojskowych przekraczała w ocenie Sztabu Generalnego WP możliwości ekonomiczne kraju. Uznano, że ich utrzymanie będzie wymagało olbrzymich nakładów finansowych, zarówno na armię, jak i na przemysł zbrojeniowy, co wpłynie negatywnie na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego państwa. W specjalnym memorandum, skierowanym do władz politycznych, proponowano zmniejszenie liczby dywizji ogólnowojskowych z 17 do 11, co pozwalało na zmniejszenie wydatków o 12 mld zł i dostosowanie ich do poziomu przewidzianego w planie rozwoju wojska na lata 1955-1960 (Poksiński 2000, 89, 94-95). Propozycje te zostały w znacznym stopniu uwzględnione, gdyż docelowo w Wojsku Polskim znalazło się 15 dywizji ogólnowojskowych, z których 3 zostały głęboko skadrowane, 2 pełniły funkcje jednostek szkolnych, a 2 dywizje (desantowa i powietrznodesantowa) były faktycznie wielkości brygady (Wiśniewski 2015, 47).

Po przeobrażeniach organizacyjnych przełomu lat 50. i 60. utrzymywano praktycznie stały skład związków operacyjnych i taktycznych, które w ramach Frontu Nadmorskiego obejmowały: dwie armie ogólnowojskowe pierwszego rzutu po 5 dywizji, jedną armię ogólnowojskową drugiego rzutu złożoną z 3 dywizji, armię lotniczą, jednostki odwodowe frontu, w tym 2 dywizje desantowe. W składzie wojsk obrony powietrznej kraju znajdowały się 3 korpusy, a w marynarce wojennej 3 flotyle. Spośród dywizji ogólnowojskowych 8 posiadało poziom rozwinięcia czasu wojennego i znajdowało się w stałej gotowości do użycia, zapewniając bezpieczeństwo zachodnich granic. Taki sam poziom gotowości utrzymywały jednostki wojsk obrony powietrznej kraju i marynarki wojennej (CAW 1788/90/39, 4-40).

Na początku lat 70. na wypadek wojny przewidywano zwiększenie stanu wojsk operacyjnych z 237 tys. do 578 tys. żołnierzy. Oprócz jednostek okresu pokoju miały być wówczas dodatkowo sformowane 2 rezerwowe dywizje zmechanizowane oraz szereg jednostek artylerii, wojsk inżynieryjnych, wojsk chemicznych oraz logistycznych (IPN 02958/06/374, 37, 43-52). W połowie lat 80. Polska zobowiązywała się już wystawić w czasie wojny siły liczące 930 tys. żołnierzy. Liczbę rezerwowych dywizji zmechanizowanych zwiększono wówczas z 2 do 4. Wzrosła również liczba jednostek wsparcia, zwłaszcza artylerii (IPN 02958/769, 2, 4-12). W tym okresie polskie wojska operacyjne wydzielone w skład Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego miały na uzbrojeniu: 3468 czołgów, 952 bojowe wozy piechoty, 2151 transporterów opancerzonych, 696 opancerzonych samochodów rozpoznawczych, 67 dział samobieżnych, 1500 dział kalibru powyżej 100 mm i 388 wyrzutni przeciwpancernych pocisków kierowanych. Oprócz tego dysponowały 28 wyrzutniami rakiet taktyczno-operacyjnych i 43 wyrzutniami rakiet taktycznych przystosowanych do przenoszenia głowic z ładunkami jądrowymi (IPN 02958/574, 17-19).

Polska często nie była w stanie wywiązać się z przyjętych zobowiązań, co związane było głównie z trudną sytuacją gospodarczą kraju i kryzysami społecznymi. Dość powszechną praktyką była rezygnacja z realizacji planowanych przedsięwzięć organizacyjnych, np. w planie na lata 1966-1970, poprzedzającym wydarzenia grudniowe w 1970 r., zrezygnowano z formowania 2 rezerwowych dywizji zmechanizowanych, co pozwoliło zaoszczędzić 3 mld zł. Podobne działania dotyczyły wówczas nowych typów uzbrojenia i sprzętu wojskowego, np. w powyższym okresie nastąpiło znaczne zmniejszenie planowanych dostaw: czołgów T-55A z 1300 do 750 szt., czołgów PT-76B z 210 do 100 szt., transporterów opancerzonych SKOT z 2700 do 2200 szt., transporterów opancerzonych FUG z 1300 do 600 szt., transporterów pływających K-61 z 200 do 98 szt. czy promów przeprawowych z 80 do 40 szt. (CAW 1806/92/3, 392, 403 i 405-407). Sytuacja taka niewątpliwie podważała wiarygodność Polski jako sojusznika, jednak najczęściej spotykała się ze zrozumieniem pozostałych państw-członków Układu Warszawskiego, które również borykały się z wieloma problemami społeczno-gospodarczymi.

3. Zobowiązania w zakresie współpracy gospodarczej

Oprócz zobowiązań o charakterze politycznym i wojskowym Układ Warszawski podejmował również kwestię sojuszniczej współpracy gospodarczej państw-sygnatariuszy. Art. 8 Układu zobowiązywał Polskę do wzmacniania więzi ekonomicznych, co związane było z udziałem we wspólnych przedsięwzięciach mających na celu rozbudowę infrastruktury obronnej zarówno na potrzeby własne,

jak i państw sojuszniczych (Dz.U. 1955 nr 30, poz. 182). Dotyczyło to zwłaszcza: szlaków komunikacyjnych kolejowych i drogowych, węzłów komunikacyjnych i baz przeładunkowych, taboru kolejowego, samochodowego, samolotów i statków transportowych, środków łączności liniowej i radioliniowej, magazynów paliw i środków materiałowych. Na początku lat 80. Polska miała przygotowanych 9 szlaków kolejowych od wschodniej do zachodniej granicy kraju o łącznej długości 5698 km i przepustowości 399 transportów na dobę. Blisko połowę tych szlaków zelektryfikowano. Spośród 9 szlaków 5 było przygotowanych do przejazdu pociągów o długości 600 m i masie 1500 ton, 2 szlaki dla pociągów o długości 600 m i masie 1200 ton, 1 szlak dla pociągów o długości 470 m i masie 1000 ton oraz 1 szlak dla pociągów o długości 550 m i masie 700 ton. Na granicy z ZSRR przygotowano 9 zasadniczych i 10 zapasowych rejonów przeładunkowych, co związane było z inną szerokością torów w obu krajach. Park lokomotyw towarowych obejmował: 1595 elektrowozów, 1525 lokomotyw spalinowych i 1936 parowozów. Do przewozu wojsk przeznaczonych było 205 893 wagony, w tym 9179 do przewożenia czołgów. Na potrzeby tranzytowego przegrupowania wojsk przygotowanych było 20 szlaków drogowych o łącznej długości 12 180 km. Utrzymywano też 5 głównych dróg dofrontowych o długości 1389 km i 5 dróg rokadowych o długości 2615 km. Na wydzielonych do przegrupowania wojsk odcinkach dróg znajdowały się 283 mosty i wiadukty o długości powyżej 50 m. Na rzekach Wisła, Odra i Nysa Łużycka przygotowano 87 zapasowych mostów i przepraw przewidzianych do zbudowania w przypadku zniszczenia mostów stałych. Do przewozu zaopatrzenia dla wojsk drogą morską przeznaczonych było 47 statków, które miały do dyspozycji 4 porty główne, w Gdańsku, Gdyni, Szczecinie i Świnoujściu, oraz 10 portów zapasowych (IPN 02958/566, 11-15, 54-55, 58-60, 62 i 65). Znaczenie tej infrastruktury wiązało się głównie z tranzytowym charakterem terytorium Polski, przez które na wypadek wojny przewidziane były masowe przegrupowania zarówno wojsk własnych, jak i wojsk Armii Radzieckiej z zachodnich okręgów wojskowych ZSRR. Wymagało to jej ciągłej rozbudowy oraz utrzymania w stanie zapewniającym pełne zabezpieczenie potrzeb czasu wojennego, co częściowo realizowano poprzez dofinansowanie prowadzonych inwestycji ze środków będących w dyspozycji Zjednoczonego Dowództwa Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego.

Współpraca gospodarcza powiązana była również ze stopniowo pogłębiającą się specjalizacją w produkcji różnych typów uzbrojenia, co przy stosunkowo głębokiej standaryzacji umożliwiało obniżenie kosztów pozyskiwania jego najnowszych generacji. Polski przemysł obronny aktywnie włączył się do kooperacji w zakresie produkcji różnych systemów uzbrojenia oraz sprzętu wojskowego. Dotyczyło to zwłaszcza: sprzętu pancernego, artyleryjskiego, inżynieryjno-saperskiego, lotniczego i okrętów. W zakresie sprzętu pancernego Polsce przyznano prawo do specjalizacji w produkcji: czołgów średnich i podstawowych (T-55 i T-72), czołgów mostowych (BLG-70), wozów zabezpieczenia technicznego (WZT-1, WZT-2 i WZT-3),

transporterów opancerzonych (MT-LB), czołgowych karabinów maszynowych KPWT kalibru 14,5 mm i DSzK kalibru 12,7 mm oraz radiostacji czołgowych różnych typów. Z innych rodzajów uzbrojenia i wyposażenia specjalizowano się m.in. w produkcji: dział samobieżnych 2S1 Goździk, ciągników artyleryjskich typu ATS-59, armat przeciwlotniczych 23 mm typu ZU-23x2, przeciwlotniczych zestawów raketowych typu Strzała-1, sprzętu inżynieryjno-saperskiego (parki pontonowe, maszyny inżynieryjne, wykrywacze min), samolotów transportowych An-2 i An-28, śmigłowców wielozadaniowych Mi-2 oraz okrętów desantowych (Modrzewski 1995, 31). W latach 80. potencjał polskiego przemysłu obronnego obejmował 85 przedsiębiorstw będących finalnymi producentami wyrobów wojskowych oraz ok. 250 zakładów kooperacyjnych, wykonujących ważniejsze zespoły i podzespoły. W miarę zwiększania produkcji i rozszerzania współpracy z innymi krajami znaczna część wytwarzanego uzbrojenia kierowana była na eksport. W latach 1986-1989 dotyczyło to 52% wyrobów, z czego 44% trafiało do krajów Układu Warszawskiego. Największy udział w produkcji na eksport miały: przemysł lotniczy – 80%, przemysł pancerny – 75% i przemysł stoczniowy 72% (Daniluk 1996, 127-132).

Podsumowanie

Polska, będąc członkiem Układu Warszawskiego, podejmowała wszechstronne działania wynikające z podjętych zobowiązań sojuszniczych. Pomimo dominującej pozycji ZSRR w tym sojuszu starano się brać aktywny udział we wszystkich formach współpracy. W zakresie działalności politycznej były to inicjatywy na forum międzynarodowym, które w przypadku powodzenia miały bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo własnego kraju. Dotyczyło to zarówno wprowadzenia stref bezatomowych, jak i zmniejszenia potencjałów konwencjonalnych czy też budowy środków zaufania. Determinacja Polski w tym zakresie przyniosła pozytywne rezultaty, z których najistotniejszym było doprowadzenie do zwołania Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Jej Akt końcowy otworzył drogę do dalszych negocjacji w ramach konferencji w sprawie środków budowy zaufania i bezpieczeństwa oraz rozbrojenia w Europie. Rezultatem wieloletnich rokowań było przyjęcie układów rozbrojeniowych, które w znacznym stopniu zmniejszyły ryzyko wybuchu konfliktu zbrojnego, przyczyniając się do poprawy bezpieczeństwa na naszym kontynencie.

W miarę możliwości wywiązywano się ze zobowiązań militarnych, które były szczególnie dotkliwe finansowo z powodu narastającego wyścigu zbrojeń, intensywnego rozwoju nowoczesnych środków walki i związanych z tym lawinowo rosnących kosztów zakupu nowego uzbrojenia. Utrzymanie stosunkowo

licznego kontyngentu wojsk przewidzianego do wspólnych działań w ramach Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego było poważnym wyzwaniem, któremu udało się jednak w dużym stopniu sprostać, biorąc głównie pod uwagę własne bezpieczeństwo w realiach zimnowojennego świata. Związki operacyjno-taktyczne i oddziały Wojska Polskiego wydzielone do dyspozycji Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego były dobrze przygotowane do prowadzenia działań wojennych. Sprawdzianem ich gotowości bojowej stały się organizowane cyklicznie manewry i ćwiczenia sojusznicze, podczas których prezentowały one wysoki poziom wyszkolenia. Swoistym, choć nieprzynoszącym chluby, egzaminem przygotowania Wojska Polskiego do działań sojuszniczych był udział w operacji „Dunaj”, podczas której jego wydzielone siły wkroczyły na terytorium Czechosłowacji, rzekomo zagrożonej działaniami kontrewolucyjnymi, gdzie przez kilka miesięcy realizowały zadania okupacyjne. Wysoka ocena sposobu przeprowadzenia tej operacji Układu Warszawskiego przez dowódców sojuszu NATO była także potwierdzeniem dobrego przygotowania Wojska Polskiego.

Współpraca na płaszczyźnie gospodarczej, pomimo znacznych kosztów związanych z początkowymi inwestycjami w przemyśle obronnym, pozwoliła również na uzyskanie istotnych korzyści ekonomicznych związanych z eksportem nowoczesnego uzbrojenia. Broń eksportowana do wielu krajów świata umożliwiała pozyskanie środków finansowych przeznaczonych na zakup nowoczesnych maszyn i urządzeń, które przyczyniały się do poprawy zdolności produkcyjnych polskiego przemysłu ciężkiego. Był to również szeroki transfer nowoczesnych technologii, które miały istotny wpływ na poziom produkcji artykułów przemysłowych przeznaczonych na potrzeby społeczeństwa. Szczególnie istotny okazał się fakt, że Polska była producentem podstawowych typów uzbrojenia, co w znacznym stopniu pozwalało na zabezpieczenie potrzeb własnych sił zbrojnych. Umożliwiała to rezygnację z importu wielu typów uzbrojenia, którego koszty, w związku z rozwojem nowoczesnych technologii, stały się coraz wyższe. Reasumując, Polska sprawdziła się jako wiarygodny sojuszniczek, co w okresie zimnej wojny i pełnego uzależnienia politycznego od ZSRR było jedynym sposobem zapewnienia sobie bezpieczeństwa.

Bibliografia

Archiwa

- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)
1788/90/39, k. 4-40, Wykaz jednostek Wojska Polskiego na stopie wojennej z dnia 7.12.1961 r., Zarząd VI Sztabu Generalnego WP.
1806/92/3, k. 392, 403, 405-407, Notatka do uzasadnienia w sprawie zamierzeń organizacyjnych i wielkości wydatków wojskowych MON na lata 1966-1970 z 9.11.1964 r.
1899/99/2, k. 546 i 553, Uchwała nr 002/73 Komitetu Obrony Kraju z dnia 31.10. 1973 r. w sprawie „Węzłowych założeń obronnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Zał. nr 001/73.

1899/99/2, k. 7 i 24, Uchwała nr 02/78 Komitetu Obrony Kraju z dnia 19.10.1978 r. w sprawie „Węzłowych założeń obronnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Zał. nr 01/78.

Instytut Pamięci Narodowej (IPN)

02958/1, k. 3, Dyrektywa Ministra Obrony Narodowej nr 01/oper. z dnia 27.07.1968 r. godz. 7.00 do przeprowadzenia ćwiczenia „POCHMURNE LATO-68”.

02958/1a, k. 13, Dyrektywa Ministra Obrony Narodowej nr 0045/oper. z dnia 25.08.1968 r.

02958/2, k. 61, Sprawozdanie operacyjne z działalności 2 Armii Wojska Polskiego w operacji „Dunaj” za okres od 17.00 20.8. do 8.00. 21.8.

02958/2a, k. 261, Sprawozdanie analityczne z przygotowania i przeprowadzenia operacji „Dunaj” przez wojska 2 A za okres od 26.07. do 1.10.1968 r.

02958/154, k. 11-21, Plan operacyjnego użycia Sił Zbrojnych PRL na czas wojny z 29.11.1986 r.

02958/164, k. 2-4, Plan operacji zaczepnej Frontu Nadmorskiego z 28.02.1965 r.

02958/166, k. 11-21, Plan operacji zaczepnej Frontu Nadmorskiego z 25.02.1970 r.

02958/372, k. 20-33, Protokół rozwoju Sił Zbrojnych PRL 1963 r.

02958/06/374, k. 37, 43-52, Protokół o wydzieleniu wojsk i marynarki wojennej PRL w skład Zjednoczonych Sił Zbrojnych i ich rozwoju w latach 1971-1975 z 23.04.1971 r.

02958/566, k. 11-15, 54-55, 58-60, 62 65, Informacja o przygotowaniu terytorium PRL do prowadzenia działań wojennych z dnia 17.04.1982 r.

02958/574, k. 17-19, Wykaz podstawowych wzorów uzbrojenia, techniki wojskowej i zabezpieczenia nimi wojsk i sił marynarki wojennej wydzielonych w skład Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego przez Wojsko Polskie na dzień 1.01.1985 r.

02958/769, k. 2, 4-12, Protokół o wydzieleniu wojsk i sił morskich PRL w skład Zjednoczonych Sił Zbrojnych i ich rozwoju na lata 1986-1990 z 9.01.1986 r.

Dokumenty

Apel (1969), Apel państw-stron Układu Warszawskiego do wszystkich krajów Europy uchwalony na naradzie Doradczego Komitetu Politycznego, 17.03.1969 r. W: Trybuna Ludu. 76, 1.

Deklaracja (1966), Deklaracja w sprawie umocnienia pokoju i bezpieczeństwa w Europie uchwalona na naradzie Doradczego Komitetu Politycznego państw-stron Układu Warszawskiego dnia 5.07.1966 r. w Bukareszcie. W: Trybuna Ludu. 188, 1.

Memorandum (1964), Memorandum rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w sprawie zamrożenia broni jądrowych i termojądrowych w Europie Środkowej z 29.02.1964 r. W: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, „Zbiór dokumentów”. 3, 306-308.

Memorandum (1988), Memorandum rządu PRL w sprawie zmniejszenia broni i zwiększenia zaufania w Europie Środkowej z dnia 17 lipca 1978 r. W: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, „Zbiór dokumentów”. 3, 15-16.

Ocena (1957), Ocena reakcji na plan Rapackiego, projekt szyfrogramu MSZ. W: https://digitalarchive.wilsoncenter.org/assets/media_files/000/025/714/25714.pdf [dostęp: 12 X 2020].

Oświadczenie (1969), Oświadczenie narady ministrów spraw zagranicznych państw-stron Układu Warszawskiego z 31.10.1969 r. W: Trybuna Ludu. 303-304, 1.

Przemówienie ministra (1957), Przemówienie ministra spraw zagranicznych PRL Adama Rapackiego wygłoszone na plenarnym posiedzeniu XII Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Nowy Jork, 2.10.1957 r. W: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, „Zbiór dokumentów”. 10, 282.

Układ o przyjaźni (1955), Układ o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej pomiędzy Ludową Republiką Albanii, Ludową Republiką Bułgarii, Węgierską Republiką Ludową, Niemiecką Republiką Demokratyczną, Polską Rzeczpospolitą Ludową, Rumuńską Republiką Ludową,

Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i Republiką Czechosłowacką, podpisany w Warszawie dnia 14 maja 1955 roku. Dz.U. 1955 nr 30, poz. 182, 301-302.
Uchwała Komitetu (1990), Uchwała Komitetu Obrony Kraju z dnia 21 lutego 1990 r. w sprawie doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej. Monitor Polski, nr 9, poz. 66, 83-84.

Opracowania

- DANILUK, M. (1996), Problemy restrukturyzacji polskiego przemysłu zbrojeniowego. W: *Mysł Wojskowa*. 4, 127-132.
- DUBEL, L./NIEMCZYK, M. (2014), „Upojeni wolnością”. Historia i idee Praskiej Wiosny jako próba wdrożenia socjalizmu z ludzką twarzą. W: *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 3648. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*. 36 (4), 9-32.
- JARZĄBEK, W. (2008a), Polska wobec Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. *Plany i rzeczywistość 1964-1975*. Warszawa.
- JARZĄBEK, W. (2008b), PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955-1980. Warszawa.
- KAMIŃSKI, J. (1982), *Koalicje wojskowe*. Warszawa.
- MARCINKOWSKI, A. (1986), *Układ Warszawski. Problemy działalności politycznej*. Warszawa.
- MIERZEJEWSKI, D. J. (2011), *Bezpieczeństwo europejskie w warunkach przemian globalizacyjnych*. Toruń.
- MODRZEWSKI, J. (1995), *Polski przemysł zbrojeniowy*. W: *Wojskowy Przegląd Techniczny i Logistyczny*. 2, 30-32.
- Organizacja Układu (1975), *Organizacja Układu Warszawskiego 1955-1975. Dokumenty i materiały*. Warszawa.
- Organizacja Układu (1986), *Organizacja Układu Warszawskiego. Dokumenty 1955-1985*. Warszawa.
- PAJÓREK, L. (1998), Polska a „Praska Wiosna”. *Udział Wojska Polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku*. Warszawa.
- PASZTOR, M. (2003), Francja i Wielka Brytania wobec polskich koncepcji rozbrojeniowych 1957-1964. W: *Dzieje Najnowsze*. 35/1, 85-111.
- POKSIŃSKI, J. (2000), Memorandum Sztabu Generalnego WP w sprawie Układu Warszawskiego oraz planu rozwoju Sił Zbrojnych PRL na lata 1955-1965. W: *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. 1, 89-96.
- ŚWIDER, M. (2019), Zaangażowanie Polski w inicjatywy rozbrojeniowe w latach 80. XX wieku grupa robocza PZPR-SPD i plan Jaruzelskiego. W: *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*. 1, 257-280.
- WIŚNIEWSKI, G. (2015), Struktury organizacyjne, uzbrojenie i wyposażenie techniczne Wojska Polskiego w połowie lat 80. W: *Wiedza Obronna*. 2-3, 43-61.
- ZIĘBA, R. (2015), *Bezpieczeństwo europejskie czterdzieści lat po podpisaniu Aktu Końcowego KBWE*. W: *Rocznik Integracji Europejskiej*. 9, 109-122.
- ZIĘBA, R./ZAJĄC, J. (2005), *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945-1989*. Toruń.